

<https://doi.org/10.53656/his2024-1-5-kom>

Reviews and Annotations
Рецензии и анотации

ИЗСЛЕДВАНЕ НА БАЛКАНИТЕ ПРЕЗ КОМНИНОВАТА ЕПОХА

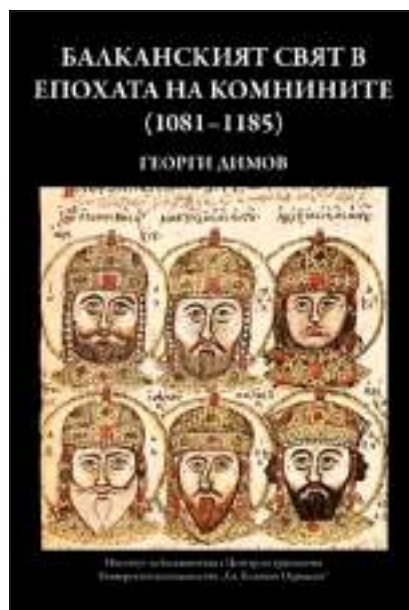
Проф. д-р Ивайла Попова

Софийски университет „Св. Климент Охридски“

Монографията на Георги Димов „*Балканският свят в епохата на Комнините (1081 – 1185)*“ е издадена от Университетското издателство „Св. Климент Охридски“ и Института за балканистика с Център по тракология „Проф. Ал. Фол“ – БАН, през 2023 г. и е в обем от 600 страници. Тя включва увод, три глави, заключение, списък на съкращенията, извори и литература.

Книгата е написана в лек, броделиански стил (както загатва още заглавието) и мога само да поздравя автора за наистина хубавия език на книгата, за лекия и четивен стил, чрез който е представена една трудна тематика – нещо рядко срещано в научните среди.

Уводът на книгата (9 – 26 с.) представя целите и задачите на проучването и подробно се спира на изворите. Трябва да подчертая, че изследването се базира върху широк кръг разнородни по произход, обем и съдържание извори – *истории* на редица византийски и западни автори (класическите произведения на Анна Комнина, Йоан Кинам и Никита Хониат, съчиненията на автори като Петър Тудебъов, Фулхерий от Шартр, Ордерик Виталис, Балдрик, Гиберт, Роберт Монах, Фулко, Гвидо, Алберт Аквенски, Ото от Фрайзинг, Вилхелм Тирски (Гийом от Тир) и т.н.; анонимни произведения като „*Gesta Francorum et aliorum Hierosolimitanorum*“ („Делата на франките и другите йерусалимци“), „*Gesta Francorum Iherusalem expugnatum*“ („Делата на франките, които превзели Йерусалим“), Йеруса-

лимската история, Австрийските летописи и др.), различни документи от манастирските библиотеки на Атон, епистоларно наследство на светски и духовни лица от периода, мюсюлмански и еврейски извори (арабския географ Ал-Идриси, Вениамин от Тудела), различни византийски грамоти, папски були, венециански и генуезки документи, също както и множество археологически извори, епиграфски паметници и други. Работата с този огромен по обем изворов материал позволява на автора да пресъздаде една пълна картина на Комнинова Византия и да я представи пред читателя.

Първата глава, озаглавена **Географският фактор** (27 – 148 с.) в няколко подглави разглежда в детайли географията и климата на Балканите, както и тяхното отражение върху живота и битата на населението. В първата подглава се постулира изключително важният проблем за *Географската рамка*, като предмет на анализ са **планините, равнините и морето**. Напълно съм съгласна с автора, че точно тези три компонента са в основата на географската среда, която предопределяла напълно земеделието, отчасти търговията и донякъде историята и политиката във византийско-балканския свят. Авторът анализира географските дадености на Балканите, проследява историческото им развитие, изучава климата и промените в него и изследва в целия този контекст живота на местното население и неговия поминък. Втората част на първа глава е посветена на *Пътните артерии на Балканите*. Проблемът е разработен в дълбочина въз основата на различни извори като се изследват както наследената инфраструктура на Балканите от предходните периоди, така и балканската пътна система в епохата на Комнините с главните и второстепенните пътища, минаващи през Полуострова. Авторът достига до верния извод, че сухоземните пътни артерии през византийското Средновековие рядко се използват за търговия; и то предимно на кратки разстояния, за нуждите на местния пазар, докато пътуването и пренасянето на стоки по вода остават далеч по-привлекателната алтернатива. В заключение Димов правилно отбелязва, че античната пътна инфраструктура се поддържа твърде успешно във времената на Комниновата династия, но тя така и не успява да достигне мащаба от римската имперска епоха. Пътуването никога не спира, макар в определени периоди да е ограничено от политическите катаклизми и разрушената пътна мрежа по места. От втората половина на XI в. и през XII в. има редица доказателства за увеличаване на транспортната дейност на Балканите. Третата част на първа глава е озаглавена *Демографията или човешките множества на Балканите*. Тук авторът си поставя въпроса **Кои са „византийците“ и имало ли ги е въобще?** Димов правилно отбелязва, че византийското общество, което никога не достига до идеята за национална държава или дори до протонационална държава в модерния смисъл на това понятие, далеч отстъпва от идеята за единна народност или за чиста в етническо отношение империя. Въз основа на изворов анализ и историко-

графски обзор авторът заключава, че „пред нас се очертава една нова картина: тази на демографския възход сред византийско-балканското население от XI – XII в.“ (110 с.). Обект на анализ в тази част са и етнодемографските промени, които настъпват на Балканите през разглеждания период. Димов вярно посочва, че в резултат на варварски нашествия и на преминаването на кръстоносците през Балканите наблюдаваме етнодемографски приливи и отливи, като от втората половина на XI в. гъстотата на селищната мрежа на юг от Стара планина се увеличава значително. Сведенията на еврейския пътешественик Вениамин от Тудела, които дават представа за еврейските общности в империята, безспорно са ценни за демографската статистика: в населените места, които Вениамин посещава, живеят 8841 евреи или еврейски семейства. Те са най-много в Коринт, Тива, Солун, Константинопол и т.н. (127 с.). Разбира се, съгласна съм с извода на Димов, че самата византийска столица остава най-космополитният град в Европейския Югоизток по онова време. Авторът на монографията се спира и на проблема за земите по Долна Дунав: контактна зона или „ничия“ земя. Безспорно е, че дунавските земи приютяват пълно етническо население. Във византийските извори са описани разселвания на номади в Софийското поле, Нишко, Мъгленско и земите около Белград. Въз основа на писмени и археологически данни Димов проследява движението на узите, куманите и печенегите на Балканите. Базирайки се на археологически свидетелства, авторът представя наличието на номади, които преминават към земеделие и уседнал начин на живот: каквато картина разкриват разкопките в Диогенция, Капидава, с. Цар Асен, Кривина и Новиодунум. В допълнение Г. Димов отбелязва интересния факт, че сред обитателите на Долния Дунав се споменават дори и англосаксонски заселници (145 с.). Проследено е възраждането на византийската власт в региона на базата на монетното обращение чрез достигналите до нас монетни съкровища по Долния Дунав.

Втората глава на разглежданата монография носи заглавието **Материалният свят** (149 – 415 с.). Тя също е поделена на подглави, това са *Селското стопанство*, *Селската община*, *В капана на Античността: византийските градове на Балканите през XI – XII в.*, *Византийският икономически модел на Комнините*. В тази глава авторът проследява в детайли икономическата ситуация в селото във Византия и на Балканите като цяло (149 – 260 с.), като се спира подробно на бита и ежедневието на селското общество, разглежда основната храна на населението – житото, маслините и виното; подробно разглежда животновъдството; изследва въпроса за селската община; проследява селското стопанство с манастирското земевладение и това на едрите земевладелци; подробно разглежда социалния статус на различните групи селско население – свободни, зависими, роби; работи с множество извори, сред които преди всичко данъчни описи и документи, произхождащи от манастирските архиви, както и много археологически данни.

Спирайки се подробно на храната, Г. Димов вярно заключава, че житото, зехтинът и виното са доминиращи култури във византийското стопанство, т.е. култури, чийто добив многократно надвишава нуждите на местното население. Към тях трябва да се добавят и храните от животински произход, както и богатите на плодове и зеленчуци реколти.

В разглежданата монография правилно е отбелязано, че селскостопанското развитие разкрива видима промяна в отношението на византийско-балканското общество към земята през XI в., и особено XII в. Димов приема тезите на доц. Албена Миланова, която разглежда манастира във византийско-балканския свят не само като религиозна, политическа или социална, но и като икономическа институция. Димов, следвайки Миланова, твърди, че големите провинциални манастири в Южна България, в качеството си на едри земевладелци, концентрират значителни поземлени богатства и организират по нов начин труда на зависимите от тях селяни, като се явяват един от факторите за разцвета на селското стопанство през средновизантийския период. В края на тази част (както и в останалите!) Димов обобщава достигнатите от него заключения.

Монографията продължава с обстоен анализ на византийските градове на Балканите през XI – XII в. (260 – 381 с.), като правдиво е отбелязано, че след X в. на Балканите се наблюдава видимо увеличаване и разрастване на провинциалните селища. Изследователят проследява появата на нов градски елит; посочва факта, че градското население видимо увеличава броя си и забогатява. Въз основа както на археологически извори, така и на писмени източници Димов проследява градския просперитет в периода XI – XII в. на градове като Коринт, Атина, Спарта, Дионисополис (Балчик), Анхиало, Месемврия, Тива, Солун, Адрианопол, Диоклецианопол (Хисар), Сердика, Велбъжд, Охрид, Филипопол и много други. Авторът разглежда и появата на напълно нови селища, урбанизацията на укрепени ранновизантийски средища и т.н. Разбира се, основен акцент като ключов градски център през периода е поставен върху Константинопол. Димов вярно отбелязва, че Константинопол, или „Царствуваният град“, се извисява над всички останали градове и по богатство, и по пороци (277 с.). Последователно представя жителите, проблемите и богатствата на имперския град – многобройния пролетариат, увеличаващия се брой чужденци, жителите с техните вярвания, обичаи, облекло, тържествата, рицарските турнири, панаирите, проследява функционирането на различни благотворителни учреждения в Константинопол – приюти, болници, сиропиталища, многобройните църкви и манастири и неповторимата „Света София“. В отделна подглава Димов се спира на изясняване на терминологията за града – преминаването от *кастрон* към *полис*. Специално внимание в изследването е отделено както на населението, така и на градските занаяти и пазари, като е отчетена изключително важ-

ната роля на пазарите и панаирите през този период, като не е пропуснато и отбелязването на появата XI – XII в. на чуждите търговци в т.нар. латински квартали. Димов въз основа на многобройни извори прави и задълбочен анализ на различните видове градски занаяти и производства – керамика, стъкло, коприна, ленени и вълнени тъкани, луксозни и ювелирни стоки, бронз, кост, книги и т.н. Авторът проследява и обществената (преди всичко църковна) и жилищна архитектура, с което допълва многообразната картина на византийския материален живот през XI – XII век. В края на тази част Г. Димов обобщава достигнатите от него изводи, сред които трябва да посочим правдивото заключение, че „липсвало „третото съсловие“ или ако го имало, то било представено предимно от венецианските търговци в *Rex Byzantina*“, както и факта, че „икономическата роля на византийско-балканските градове, подобно на западноевропейските *civitates*, нараснала неимоверно“ (382 с.).

Последната част на втора глава е посветена на *Византийският икономически модел на Комнините* (382 – 416 с.). Още в самото начало Димов посочва, че това, което „присъства най-осезаемо като материално наследство от епохата на Комнините, са многобройните монети и монетни съкровища“ и вярно заключава, че „те са безспорният израз на нарасналите парични взаимоотношения и развитата търговия и икономика“ (382 с.). Въз основа на археологически сведения са разгледани подробно някои от най-важните монетни съкровища от посочения период, които са „меко казано, внушителни“ и „разкриват една жизнена византийска икономика и усилена вътрешна търговия и стокообмен“ (393 с.).

Третата голяма глава на разглежданата монография е посветена на **Политическата история** (417 – 520 с.). Първата подглава проучва *Политическото възраждане при първите Комнини*. Тук Димов проследява с внимание политическите събития, които се разиграват на Полуострова, като подчертава, че XI век се характеризира с известен политически упадък на Византия и загуба на територии в Мала Азия, на Апенините и на Балканите. Проследена е реставрацията при Алексей I Комнин, притежаващ качества на умел дипломат и военачалник, както и при сина му Йоан Комнин. Разгледан е ходът на събитията при войната с норманите и печенегите, както и взаимоотношенията на империята с унгарците и с кръстоносците от Първия кръстоносен поход. Димов с право отбелязва успехите на императорската политика както на Запад, така и на Изток. Предмет на задълбочен анализ са и отношенията на Византия с италианските морски държави, преди всичко Венеция, която се превръща постепенно в хегмон в Източното Средиземноморие. Втората подглава е озаглавена *Византийският Запад: от възход към падение* и изследва политиката на Мануил I Комнин. Проследени са политическата и дипломатическата дейност на този византийски император както на Изток, така и на Запад, като специа-

лен акцент е поставен върху *Италийската авантюра* на Мануил I Комнин. Интерес представлява частта *Политическият модел на Комнините*. При охарактеризирането му Димов очертава няколко важни елемента – усложняване и обогатяване на чиновническата и придворна йерархична титулатура (487 с.); подчертава, че към средата на XII век представителите на Комниновата фамилия и техните роднини заемали над 90% от висшите военни постове (488 с.); посочва, че богатството в пари и ценности е заменено от притежаването на обширни поземлени владения; набляга на факта, че се правят опити за възраждане на военните сили на Византия след възцаряването на Алексей Комнин, както и протичането на постепенно аристократизиране на армията (494 с.); акцентира и на факта, че знатните латинци навлизат все повече и повече в редовете на византийската аристокрация (496 с.). Напълно съм съгласна с твърдението на автора, че *дори мощта на византийските династии да е била значителна, то тя едва ли се доближавала в каквато и да е степен до силата на западните феодални сеньори* (493 с.). Също така подкрепям мнението му, че „провинциалният управител (*дук* или *катепан*) съсредоточил в ръцете си гражданата и военната власт и по традиция бил в роднински отношения с управляващата династия или пък член на т.нар. *Комнинов клан*“ (497 с.). Верни са съжденията на автора, че „*Комниновият политически модел* добил окончателно завършен вид едва при царуването на Мануил I Комнин“ (498 с.). Последната част от трета глава разглежда *Залезът на Комниновото дело*, като Г. Димов достига до верния извод, че след смъртта на Андроник Комнин окончателно е ликвидиран Комниновият политически модел.

Заключението е последната част от монографията на Георги Димов, в което той обобщава изводите от текста. Съгласна съм напълно със заключението на автора, че държавният, културният и икономическият модел на Комниновата династия оказал дълбоко и трайно влияние върху балканските средновековни държави и въобще върху обществата от византийското ойкумене (525 с.). Впечатлява обемът на използваните от Г. Димов извори и изследвания по темата, разположени на 80 стандартни страници.

В този труд е представена детайлна картина на Комнинова Византия, проследени са географските граници на Полуострова, как географската среда и климатът влияят на местното население и на неговия начин на живот и поминък; изследвана е демографията на Полуострова, направен е дълбок разрез на икономическия живот – на селското стопанство, на търговията и на града и градското стопанство; съществен принос е и направеният брилянтен анализ на Комниновия политически модел.

Изключително ценна е цялостната картина на Комнинова Византия, изваяна от автора на базата на богати данни от археологически материал и писмени извори. Определено трябва да се отбележи, че монографията, като цяло, има приносен характер.

Представената монография е безспорен успех не само за доцент д-р Георги Димов, но и за българската медиевистика, като цяло. Това изследване може да се оцени като солидна основа за редица бъдещи проучвания върху проблемите на политическата и икономическата история, историческата география, урбанистиката, стопанството, на цялостното изучаване на историята на Византия.

За хубавия вид на книгата допринасят както 32 изображения, така и художественото оформление на корицата, дело на ИК „Гендрил“. На заглавната корица е поставено изображение на императори от династия на Комнините и Ангелите, XV в. от *Cronaca di Zonara e altri brevi testi di storia bizantina*, folio 293v, gr.122.

ЛИТЕРАТУРА

ДИМОВ, Г. 2023. *Балканският свят в епохата на Комнините (1081 – 1185)*. София: Университетско издателство „Св. Кл. Охридски“, Институт за балканистика с център по тракология, БАН. ISBN 978-619-7179-35-4; ISBN 978-954-07-5682-0

REFERENCES

DIMOV, G. 2023. *The Balkan World in the Age of the Komnenos (1081 – 1181)*. Sofia: St. Kl. Ohridski, Institute of Balkan Studies and Center of Thracology. ISBN 978-619-7179-35-4; ISBN 978-954-07-5682-0

✉ **Prof. Dr. Ivayla Popova**
WoS Researcher ID: AAL-4398-2021
ORCID iD: 0000-0002-8972-0455
Faculty of History
Sofia University “St. Kliment Ohridski”
E-mail: ilpopova@uni-sofia.bg